

KAIMIŠKŲ TERITORIJŲ IDENTIFIKAVIMO PROBLEMA: LIETUVOS SENIŪNIJŲ ATVEJIS

Viktorija Baranauskienė

Lietuvos socialinių tyrimų centro Visuomenės geografijos ir demografijos institutas,

A. Goštauto g. 9, LT-01108 Vilnius

El. paštas: baranauskiene.viktorija@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5200/GM.2019.4>

Baranauskienė V. PROBLEM OF IDENTIFICATION OF RURAL TERRITORIES: THE CASE OF LITHUANIAN ELDERSHIPS. *Geografijos metraštis*, 52, 2019.

Abstract. This article presents an attempt to classify Lithuanian LAU-2 regions (elderships) according to the level of their urbanization. The research was based on inductive methodology. Data on changes of the number of population in 2001 – 2018 was the primary source of the analysis. The typology of LAU-2 regions was based on 3 main criteria: formal status of the area (urban or rural), the location of the area in relation to urban centre and trends of change of the number of population in formally non-urban areas in 2001-2018. The final goal was the distinction of regions, which weren't influenced by urbanisation (suburbanisation) processes and therefore potentially should be facing most severe processes of peripherisation and socio-spatial exclusion. The results suggest that actual share of rural areas and rural population is much smaller that statistical data show. Furthermore, territorial differentiation into urbanized and non-urbanized areas perfectly reflects "centre-periphery" model, though Lithuania withhold polycentric character of development. Three central urban regions - Vilnius, Kaunas, and Klaipėda act as major growth poles, while remaining country is shrinking fast. On the other hand, even smaller and decreasing urban centres are spatially expanding and changing rural areas around them. As a consequence number of population is growing in suburban regions. According to the research, 244 elderships, which occupy some 36% of the Lithuanian territory, are classified as urbanized or semi urbanised areas (it inhabits 83% of the population); the rest 312 elderships are classified as 'purely' rural peripheral areas. They cover 64% of the country's territory and inhabit around 17% of its population.

References 68. Figs 2. In Lithuanian, summary in English.

Keywords: urbanization, typology, population change, settlement transformations, Lithuania.

Įvadas

Lietuvai tapus Europos Sąjungos nare, valstybėje prasidėjo dideli gyventojų skaičiaus pokyčiai (emigracija, gyventojų senėjimas, tuštėjantys regionai ir kt.). Panaši tendencija pastebima ir kitose Europos šalyse, ypač Baltijos šalyse (Berzins, Zvidrins, 2001; Burneika ir kt., 2013; Ubarevičienė, 2018). Lietuvoje mokslininkai daug dėmesio skiria tiek miesto (Ubarevičienė, 2014; Burneika ir kt., 2017), tiek kaimo (Daugirdas ir kt., 2013; Kriaučiūnas, 2013, 2018; Kriaučiūnas ir kt., 2013, 2014) ar šalies gyventojų regioninei kaitai (Ubarevičienė, 2016), miestiškos gyvensenos sklaidai (Krupickaitė, 1999), tačiau jų darbuose daugiausia kalbama apie gyventojų pokyčius ir jų įtaką miestų raidai – trijų didžiųjų miestų formavimąsi ir priemiestinių zonų išskyrimą, periferinių regionų formavimąsi, bet detaliau neanalizuoti ir nevykdyti darbai Lietuvos urbanizacijos tipams išskirti. Kaip jau minėta, Lietuvoje

koncentruojamasi į trijų metropolinių – Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos – regionų išskyrimą (išskirti miestai su priemiesčiais) (Burneika ir kt., 2017), taip pat daugiau dėmesio kreipiama kaimiškomis teritorijoms savivaldybių ir seniūnijų lygmeniu nustatant retai apgyventas teritorijas (Marcinkėnaitė, 2001, 2003; Daugirdas, 2002; Daugirdas ir Baubinas, 2007; Daugirdas ir kt., 2013; Baranauskienė ir Daugirdas, 2017, 2018). Kiti autoriai bandė suskaičiuoti, kiek 2015 m. buvo kaimiškų ir miestiškų seniūnijų (Kriauciūnas ir kt., 2016), paprasčiausiai atsižvelgdami į toje teritorijoje dominuojantį gyvenvietės tipą, be to, jau minėtas retai apgyventas teritorijas bandyta skirstyti pagal tai, kur yra įsikūręs seniūnijos administracinis centras (Kriauciūnas ir Daugirdas, 2013). Platesnio pobūdžio darbai atlikti savivaldybių teritoriniu lygmeniu, suskirstant savivaldybes pagal kaimiškumo lygmenis (Melnikienė ir kt., 2011; Vidickienė ir kt., 2012) arba urbanizacijos lygį išskiriant apskričių lygmeniu (Čaplikas ir Michailovaitė, 2003).

Spaudoje vis dažniau diskutuojama apie miesto savivaldybių norą prisijungti tam tikras teritorijas (Biržietis, 2019a, 2019b; Jačauskas, 2019) ir kaimiškomis seniūnijoms suteikti miesto statusą. Kalbant apie tam tikrų teritorijų (pvz., seniūnijų) prijungimą, būtina atsižvelgti į teritorijos geografinę padėtį, demografinę, socialinę, ekonominę situaciją ir pan. Teritorijų prijungimas reiškia teritorijos statuso, tipo pakeitimą (pvz., tam tikra kaimiška teritorija prijungiama prie miesto ir įgauna miesto statusą). Taigi seniūnijų (LAU-2 lygmuo) tipologizavimas leistų suskirstyti teritorijas pagal ypatybes, kurios būdingos miesto arba kaimo tipo teritorijai. Taip pat išskirti seniūnijų urbanizuotų ir neurbanizuotų teritorijų tipai leistų Lietuvos statistikos departamento „kaimo“ ir „miesto“ gyventojų duomenis pateikti tikslesnius, nes šiuo metu gaunamas „iškreiptas“ vaizdas. Lietuvos statistikos departamentas augančių didžiųjų miestų priemiestinių teritorijų gyventojus priskiria prie „kaimo“ gyventojų tipo, kurie dažniausiai naudojami miesto infrastruktūra, jų gyvenimo būdas yra miestietiškas, o priemiestinės teritorijos tampa jų tik „miegamaisiais rajonais“ (Burneika ir kt., 2017), todėl pateikiami realybę neatspindintys duomenys. Be to, sudaryta urbanizuotų ir neurbanizuotų seniūnijų struktūrinių vienetų tipologija prisidėtų ir prie rinkiminių teritorijų formavimo, kurios kaskart Vyriausiosios rinkimų komisijos peržiūrimos prieš rinkimus, ribos sudaromos atsižvelgiant į gyventojų atstovaujiamumo interesus, gyventojų skaičių ir kitus aspektus (Lietuvos Respublikos vyriausioji..., 2015, 2019).

Šiame straipsnyje sudaryta urbanizuotų ir neurbanizuotų seniūnijų struktūrinių vienetų teritoriniu lygmeniu tipologija galėtų būti naudojama įvairiems kaimo politikos tikslams, pasak D. Vidickienės ir kitų autorių (2012), klasifikavimas gali prisidėti sprendžiant tokias pagrindines sritis: „teritorinio planavimo politikos (žemės konsolidavimas, gyvenviečių išplanavimas); žemės ir kito nekilnojamojo turto naudojimo reglamentavimas ir apmokestinimas bei vietinio biudžeto formavimo sprendimams; ekonominei-socialinei politikai (užimtumas, nedarbas, skurdas); policentrinio valstybės vystymo (aprūpinimas viešosiomis paslaugomis, transporto ir informacinių technologijų infrastruktūros tobulinimas); paramos „iš apačios“ priimamiems regiono valdymo sprendimams; kaimo rekreacinių ir kultūrinių pranašumų panaudojimo didinimui“ (Vidickienė ir kt., 2012, p. 33) ir kitiems moksliniams darbams (miesto ir kaimo tipo teritorijų analizei, tolesniam teritorijų kategorizavimui, „grynai“ kaimiškų retai apgyventų teritorijų analizei ir kt.).

Šio tyrimo tikslas – sukurti metodiką, kuri leistų atskirti kaimišką, miesto požymiais nepasizyminčias, teritorijas seniūnijų lygmeniu (LAU-2 lygmuo). Todėl reikėjo: 1) apžvelgti

miesto ir kaimo sampratas; 2) apžvelgti Lietuvos apgyvendinimo struktūros transformacijas; 3) atlikti gyventojų skaičiaus kaitos analizę seniūnijose 2001–2018 m. laikotarpiu. Daroma prielaida, kad dabartiniam Lietuvos gyventojų teritoriniam pasiskirstymui ir naujų urbanizuoto (miesto) tipo teritorijų formavimuisi įtakos turėjo sovietmečiu dirbtinai sukurta apgyvendinimo sistema, kuri buvo nukreipta į policentrinį regioninių centrų plėtojimą, laikui bėgant jis nepasiteisino, gyventojų traukos centrais tapo trys didžiausi miestai su priemiestinėmis teritorijomis, o didesnė šalies dalis tapo periferinėmis teritorijomis, išskyrus teritorijas, esančias aplink mažesnius miestus. Autorė tikisi, kad sudaryta urbanizuotų ir neurbanizuotų teritorijų tipologija atskleis dabartinę gyventojų teritorinę diferenciaciją ir padės ateityje geriau interpretuoti gautus statistinius duomenis apie miesto ir kaimo tipo gyventojus. Tyrimas atliktas kiekybiniais metodais, naudojant VI Registrų centro duomenis apie gyventojų deklaruotą gyvenamąją vietą, kartografinės ir loginės analizės bei sintezės metodus. Straipsnis pradedamas miesto ir kaimo samprata, toliau pristatomi tyrimo duomenys ir metodai, aptariama Lietuvos apgyvendinimo struktūros transformacija ir gyventojų skaičiaus kaita Lietuvoje 2001–2018 m., kuri yra viena iš pagrindinių rodiklių urbanizacijos lygiui nustatyti. Pabaigoje pristatoma sudaryta Lietuvos seniūnijų urbanizacijos lygio teritorinė diferenciacija ir straipsnis baigiamas išvadomis ir apibendrinimu.

Miesto ir kaimo sampratos problema

Išskiriant Lietuvoje urbanizuotų ir neurbanizuotų teritorijų tipus, svarbi yra pati miesto ir kaimo sampratos problema. Kai kuriais atvejais kaimiškos teritorijos tapatinamos su periferija, nepriklausomai nuo to, kiek nutolusios nuo centro ir kiek nuo pačio centro jos yra priklausomos (Novotny ir kt., 2015a, 2015b). Kaimo vietovėms ir kaime gyvenantiems gyventojams apibrėžti naudojami įvairūs kriterijai, buvo įvairių bandymų klasifikuoti, kurti įvairias koncepcijas miesto ir kaimo santykiams apibrėžti (Halfacree, 1993; Woods, 2005, 2011; Cloke, 2006; Novotny ir kt., 2015a, 2015b). Pagal P. Cloke'ą (2006), kaimiškam teritorijos tipui priskiriama teritorija pagal tris kriterijus: teritorijoje vyrauja žemės ūkio ir miškininkystės veikla; teritorijoje vyrauja mažos gyvenvietės; teritorijoje vyrauja gyventojų savimonė, besiremianti darnia veikla su aplinka. Pasak K. Halfacree (1993), pirmieji du aspektai taikomi miesto ir kaimo teritorijoms išskirti remiantis gyventojų skaičiumi jose.

Beveik visos pasaulio šalys yra sudarytos tiek iš miestieškų, tiek iš kaimiškų gyvenviečių, o daugelis aukštesnio lygio teritorinių administracinių vienetų pasižymi mišria gyvenviečių (ir gyventojų) sudėtimi. Čia siekiama atskirti neurbanizuotas teritorijas nuo bent iš dalies urbanizuotų teritorinių vienetų, t. y. iš esmės suskirstyti Lietuvos seniūnijas į du pagrindinius tipus – kaimiškąjį ir bent iš dalies miestieškąjį. Lietuvos teritorijų tipologija nagrinėjama pavieniuose mokslininkų darbuose, kuriuose daugiau dėmesio kreipiama kaimiškoms teritorijoms, tiksliau kalbant, regioniniam valdymui remiantis teritorijų funkcijų išskyrimu (Čaplikas ir Michailovaitė, 2003; Jasaitis, 2014), savivaldybių kaimiškumo lygio vertinimu pagal įvairius kriterijus (Melnikienė ir kt., 2011; Vidickienė ir Gedminaitė-Raudonė, 2011; Vidickienė ir kt., 2012).

Kaimo tematika parašytų darbų yra nemažai (Jasaitis, 2014; Daugirdas ir kt., 2013; Vidickienė ir kt., 2012; Kriaučiūnas ir kt., 2016), tačiau seniūnijų tipologijos problema (ar miesto ir kaimo išskyrimo problema) dažniausiai sprendžiama priklausomai nuo analizės tikslų. Pavyzdžiui, analizuodami gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo kaitą Lietuvos kaimo

gyvenvietėse E. Kriaučiūnas, G. Pociūtė-Sereikienė ir G. Ribokas Lietuvos seniūnijas klasifikavo pagal tai, kur yra seniūnijos administracinis centras (mieste ar kaime) (Kriaučiūnas ir kt., 2016), tačiau konkrečios teritorijos nebuvo įvardytos, buvo pateikti tik bendri miesto ir kaimo seniūnijų skaičiai ir nebuvo labiau atsižvelgta į kitokius rodiklius. Taikant panašią metodiką buvo bandoma suskirstyti ir retai apgyventas teritorijas. E. Kriaučiūnas ir V. Daugirdas (2013), pagal 2011 m. duomenis, Lietuvos seniūnijas tipizavo atsižvelgdami į tai, kur buvo gyvenvietės seniūnijos centras, t. y. mieste, miestelyje ar kaime (gyvenvietės suskirstymas pagal statusą). Vienas iš kompleksiškesnių darbų – „Lietuvos regionų tipologijos kaimiškumo aspektu“ (Vidickienė ir kt., 2012), kuriame pateiktas Lietuvos kaimiškų regionų tipologijų konstravimas naudojant skirtingus kaimiškumo kriterijus. Minėtame darbe regionai suskirstyti: „pagal gyventojų skaičiaus didžiausioje gyvenvietėje kriterijų 2008–2010 m.“; „pagal teritorijos apgyvendinimo tankumo kriterijų 2008–2010 m.“; „pagal atokumo kriterijų 2010 m.“, „pagal gyventojų skaičiaus vidutinį kitimo tempų santykį (2006–2010 m.)“, apibendrinus kriterijus, gautas integruotas kaimiškumo vertinimas, pagal kurį yra išskirti net penki tipai: stipraus kaimiškumo regionai, vidutinio kaimiškumo regionai, silpno kaimiškumo regionai, pusiau miesto regionai ir miesto regionai (Vidickienė ir kt., 2012). Tačiau šiuo atveju autorių darbų studijoje regionai tapatinami su savivaldybėmis, kas yra nelabai tikslinga, nes tai yra tik administracinis teritorinis vienetas, kuriame visada yra įvairaus tipo gyvenviečių.

Žiūrint tarptautiniu kontekstu, Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacija (EBPO) (angl. *Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)*) savo pranešimuose deklaruoja, kad kaimiškuose regionuose gyvena ketvirtadalis EBPO šalių gyventojų. Didžioji dalis kaimo gyventojų (apie 20 proc. visų EBPO gyventojų, t. y. 251 mln.) gyvena kaimiškuose regionuose, esančiuose netoli miestų, kurie įvardijami kaip esantys mažiau nei 60 min. kelio automobiliu nuo miestų centrų, o apie 6 proc. visų EBPO gyventojų (apie 75 mln. žmonių) gyvena atokiuose kaimo regionuose. Tačiau kaip išimtyms pateikiamos Lietuvos, Airijos ir Slovakijos šalys, kurių daugiau nei 40 proc. gyventojų gyvena kaimiškose vietovėse netoli miestų, o tokių kaip Norvegijos, Graikijos ir tos pačios Airijos šalių daugiau kaip 28 proc. gyventojų gyvena atokiose kaimo vietovėse (OECD, 2018, p. 7). Taigi, pagal EBPO, teritorijos yra skirstomos į miesto, tarpinius bei kaimo, o kaimo regionai detaliau klasifikuojami į kaimo regionus, artimus miestams ir atokius kaimo regionus (OECD, 2018). Tačiau EBPO naudojama klasifikacija taikoma apskrities teritoriniu lygmeniu (NUTS-3).

Didelė dalis formalių kaimo gyventojų Lietuvoje gyvena netoli administracinių miestų ribų (priemiesčiuose), naudojasi miesto infrastruktūra, dirba mieste, ypač metropolinių miestų aplinkoje (Burneika ir kt., 2017; Krupickaitė, 1999). Miestiečiai, įsikūrę už formalių miesto ribų, tampa kaimo gyventojais, ir šalies urbanizacijos lygis dirbtinai mažinamas. Šio straipsnio užduotis, išskirti tas teritorijas, kurios neturi intensyvių kasdienių sąsajų su miestu ir miestietišku gyvenimo būdu, nors akivaizdu, kad labai tiksliai to įvertinti neįmanoma. Vis dėlto kaimiškos teritorijos pasižymi kitokiomis problemomis, blogesniu socialinių ir ekonominių paslaugų pasiekiamumu, darbo alternatyvomis ir kitomis vystymosi problemomis, daugiausia susijusiomis su gyventojų skaičiaus mažėjimu ir apgyvendinimo retėjimu, augančia socioteritorine atskirtimi.

Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatyme (Lietuvos Respublikos teritorijos..., 1994) yra pateikiami gyvenamųjų vietovių apibrėžimai, kur miestas vadinamos „kompaktiškai užstatytos gyvenamosios vietovės, turinčios daugiau kaip

3 tūkst. gyventojų, kurių daugiau kaip 2/3 dirbančiųjų dirba pramonėje, verslo bei gamybinės ir socialinės infrastruktūros srityse“ (Lietuvos Respublikos teritorijos..., 1994), taip pat ir „mažiau kaip 3 tūkst. gyventojų turintys Lietuvos Respublikos miestai, rajonų miestai bei miesto tipo gyvenvietės, turėję miesto statusą, kaip gyvenamosios vietovės yra laikomi miestais ir išgaliojus Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymui“ (Lietuvos Respublikos teritorijos..., 1994), tačiau dalis tokių miestų yra atsisakę miesto statuso (pvz., Rusnė, Žemaičių Naumiestis (Nutarimas dėl Rusnės..., 1997)). Minėtame įstatyme kaimais vadinamos „kitos gyvenvietės, neturinčios miesto ir miestelio statuso“ (Lietuvos Respublikos teritorijos..., 1994). „Lietuvos kaimo plėtros 2014–2020 metų programa“ (2015) irgi remiasi tuo pačiu Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymu (1994 m. liepos 19 d. Nr.I-558) 3 straipsniu, kuriame pateikiamas kaimo vietovės apibrėžimas.

Gyvenimo būdo analizė ar kaimo statuso tyrimai yra atskiro ir sudėtingo darbo tema. Kadangi šio tyrimo pagrindinė užduotis – išskirti seniūnijas, kuriose kaimiškų teritorijų raidos problemos, susijusios su periferizacijos reiškiniais ir socioteritorine atskirtimi, yra aktualiausios, todėl bus naudojami kiekybiniai kaimo išskyrimo parametrai ir formalus Lietuvos teisės aktais nustatytas gyvenviečių skirstymas į miesto ir kaimo gyvenvietes. Apibendrinant pateikiamas sampratas, čia daugiausia remiamasi Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymu (1994). *Urbanizuotoms (miesto tipo) teritorijoms* priskiriamos tos seniūnijos, kuriose yra:

- 1) bent vienas formalus miestas (teritorijos, kuriose gyvenvietė, atsisakiusi miesto statuso, nepriskiriama urbanizuotos teritorijos tipui);
- 2) kaimiškos seniūnijos administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra įsikūręs mieste, formaliai atskirtame nuo seniūnijos;
- 3) seniūnija ribojasi su miestu ar kita priemiestine seniūnija ir gyventojų skaičiaus pokytis 2001–2018 m. laikotarpiu buvo teigiamas (remiamasi tokia prielaida, kad tokios teritorijos yra laikomos priemiestinėmis, gyventojai jas pasirinkę kaip „miegamąją teritoriją“, tačiau dažniausiai naudojasi šalia esančio miesto viešųjų paslaugų infrastruktūra (Burneika ir kt., 2017), t. y. didelė gyventojų dalis dirba miesto rinkoje).

Neurbanizuotoms (kaimo tipo) seniūnijoms priskiriamos teritorijos, kuriose yra tik kaimo tipo gyvenvietės, seniūnijos administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra įsikūręs kaimo tipo gyvenvietėje ir analizuojamu 2001–2018 m. laikotarpiu gyventojų skaičiaus pokytis buvo neigiamas.

Apibendrinami tipologijų įvairovę, matome, kad miesto ir kaimo teritorijas klasifikuoti galima labai įvairiai. Nė viena klasifikacija nebus tobula jau vien dėl to, kad prieinami duomenys yra netikslūs ir neišsamūs. Čia siekiama suklasifikuoti teritorijas taip, kad tolesniuose tyrimuose būtų patogų (įmanoma) nagrinėti specifines kaimiškų teritorijų problemas, kylančias dėl jų ir jų gyventojų erdvinės atskirties nuo miesto ir jame teikiamų paslaugų.

Duomenys ir tyrimo metodai

Šiame straipsnyje gyventojų skaičiaus kaitos 2001–2018 m. laikotarpio analizei seniūnijų teritoriniu lygmeniu naudojami VĮ Registrų centro gyventojų deklaruotos gyvenamosios vietos 2001 m. ir 2018 m. sausio 1 d. duomenys. VĮ Registrų centras pateikė gyventojų skaičių 2001–2018 m. laikotarpio duomenis pagal deklaruojamą gyvenamąją vietą 2019 m.

vasario 20 d. pagal tuo laikotarpiu buvusį teritorinį administracinį suskirstymą. Seniūnijų struktūrinių vienetų įsikūrusių administracijos centrų (seniūnijų centrų) vietai nustatyti bei seniūnijų riboms patikslinti naudoti papildomi informacijos šaltiniai (savivaldybių ir seniūnijų internetiniai puslapiai, LR valstybinių institucijų kontaktų ir naudingos informacijos portalas, 118.lt ir rekvizitai.vz.lt portalai). Čia naudojamas VI Registrų centro 2015 m. administracinių teritorijų pagrindas, kuris yra pritaikytas pagal VI Registrų centro pateikiamus gyventojų deklaruojamos gyvenamosios vietos duomenis (analizuojama gyventojų skaičiaus kaita 2001–2018 m. laikotarpiu), taip pat gautas pagrindas pakoreguotas ir perskaičiuotas gyventojų skaičius pagal pasikeitusias kai kurių seniūnijų ribas iki 2019 m. rugsėjo 1 dienos (detaliau naudojami pakeitimai aprašomi skyriuose: 4. *Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos teritorijoje XXI amžiaus pradžioje*, 5. *Lietuvos seniūnijų urbanizacijos lygio teritorinė diferenciacija*). Šiame tyrime remiamasi indukcinė metodologija, o statistinių duomenų analizė yra pagrindinis tyrimo metodas. Buvo atliktas gautų duomenų kartografavimas (kartoschemos sudarytos naudojant GIS programą) ir atlikta vizualinė sudarytų kartoschemų analizė. Taip pat analizuoti ankstesnių tyrimų rezultatai, kurių palyginimas leido suformuoti šio tyrimo metodiką.

Lietuvos apgyvendinimo struktūros transformacijos

Visas pasaulis išgyvena pereinamąjį laikotarpį, kai, keičiantis urbanizacijos procesams, pirmą kartą istorijoje didžioji žmonijos dalis gyvena mieste (Corijn, 2009). Lietuva taip pat patiria didžiules apgyvendinimo struktūros transformacijas. Tiek Lietuvoje, tiek ir kitose posocialistinėse šalyse buvo vykdoma centralizuota ūkio ir gyvenviečių sistemos plėtros politika, kuria buvo siekiama panaikinti teritorinę nelygybę tolygiai išdėstant regioninio vystymo centrus ir sustabdant didžiųjų miestų augimą (Clayton ir Richardson, 1989; Šešelgis, 1996; Stanilov, 2007a, 2007b, 2007c; Gentile ir kt., 2012; Ubarevičienė, 2018). Taigi Lietuvoje buvo pristabdytas didžiųjų miestų augimas ir sukurta policentrinė miestų sistema (Šešelgis, 1996; Vanagas ir kt., 2002; Ubarevičienė, 2016, 2018). XX a. 7 dešimtmetyje Lietuvoje pradėtas kaimo gyvenviečių pertvarkymas, siekiant sukurti pakopinę kaimo gyventojų aptarnavimo sistemą, kurioje galima išvystyti „Centrinių vietų teorijos“ (Christaller, 1933) bruožų. Pagrindus tam padėjo K. Šešelgio ir A. Maldžiūno (Maldžiūnas, 1970; Maldžiūnas, Šešelgis, 1970; Šešelgis, 1975) darbai. Vieningos gyvenviečių sistemos svarbiausias tikslas buvo sudaryti palankias darbo ir gyvenimo sąlygas visiems įvairaus tipo, dydžio ir funkcijų gyvenvietėse gyvenantiems žmonėms. Šios koncepcijos kūrėjas K. Šešelgis (Šešelgis, 1975) rėmėsi W. Christallerio „Centrinių vietų teorija“, tikslu laikydamas optimalų gamybos išdėstymą visoje šalies teritorijoje (Vaitekūnas, 1989). Taigi Lietuvoje buvo sukurta griežta hierarchinė apgyvendinimo sistema atsižvelgiant ne tik į „Centrinių vietų teoriją“, bet ir į politines, ekonomines, demografines ir socialines sąlygas, ir Lietuvos kaimo centrai suskirstyti į dvi pagrindines grupes: pirmos ir antros eilės kaimo aptarnavimo centrus (Stanaitis, 1993, 1994). Kuriamas gyvenviečių tinklas iš esmės atitiko to meto žemės ūkio, organizuojamo kolūkiniais principais, poreikius. Vystyta graži šalies idėja, tačiau buvo pamiršta, kad W. Christallerio aprašyta teorija buvo sukurta taikant idealias sąlygas (plynas lygus laukas, kuriame modeliuojami centrai), neatsižvelgiant į jau susiformavusį gyvenviečių tinklą, nevertinant teritorijos gamtinių sąlygų ir kt. (Pociūtė, 2014).

Lietuvai atgavus nepriklausomybę, pasikeitė ir jos teritorinis vystymas. Šalyje įsigalėjusi laisvoji rinka paveikė dirbtinai sukurta apgyvendinimo sistemą, kuri buvo priversta

transformuotis. Atsiradusi nauja gamyba bei paslaugų sektorius kūrėsi naujose geografinėse zonose, kaip ir kitose pokomunistinėse valstybėse (Sykora, 2007).

Ypač dideli teritoriniai pokyčiai pastebimi 2004 m. Lietuvai įstojus į Europos Sąjungą ir tapus ES nare, kai prasidėjo didžiuliai migracijos procesai (iš Lietuvos į užsienį ir iš periferinių regionų į didžiuosius miestus). Nors daugelis vykstančių procesų „yra natūralūs ir iš esmės neišvengiami“ (Shor ir Burneika, 2017, p. 41), tačiau „šalis išgyvena gilią demografinę krizę – išlieka mažas gimstamumas, vyksta gyventojų senėjimas, formuojasi reprodukcijai nepalanki gyventojų demografinė sudėtis“ (Baranauskienė ir Daugirdas, 2017, p. 59). Tiek Europoje, tiek Lietuvoje gyventojų koncentravimasi didžiuosiuose miestuose lėmė komercinės paskirties turto plėtra, kuri tapo viena galingiausių miestų formų ir šalies teritorinės transformacijos veiksmų (Sykora, 1998, 2007). Komercinių pastatų (biurų) statyba atspindėjo naujai įsivyravusią paklausą ir tapo pirmuoju nekilnojamojo turto rinkos segmentu, kurio paklausa nuolat augo ir pradėjo formuotis pagrindiniai didmiesčių centrai Vidurio ir Rytų Europoje (Sykora, 2007). Panašūs procesai vyko ir Lietuvos didžiausiuose miestuose, ypač Vilniuje, kur tiek mieste, tiek priemiesčiuose gyventojų koncentracija didėjo. Pasak R. Ubarevičienės (2014), šiuo metu „Lietuvos apgyvendinimo sistema vystosi link modelio, kuriame dominuojantis vaidmuo tenka sostinei“ (Ubarevičienė, 2014, p. 98), todėl Lietuvos teritorijoje aiškiai matomas dominuojantis centro–periferijos modelis (dominuoja ne tik sostinė, bet įtakos turi ir keli didžiausi miestai), kuris atsispindi per šalyje didėjančių retai apgyventų teritorijų paplitimą, metropolinių regionų formavimąsi dėl vykstančių emigracijos, depopuliacijos, socioteritorinės atskirties ir kitų procesų.

Toliau analizuojama 2001–2018 m. vykusio gyventojų skaičiaus erdvinė kaita, kuri atsispindi visos šalies apgyvendinimo sistemos transformaciją, nes kaimiškos, miestiškos ir priemiestinės teritorijos turėjo skirtingas pokyčių tendencijas. Aprašomas teritorijų tipologizavimas į urbanizuotas ir neurbanizuotas teritorijas atskleidžia esamą šalies apgyvendinimo struktūrą, kurios transformacijos dar tebesitęsia.

Gyventojų skaičiaus kaita Lietuvos teritorijoje XXI amžiaus pradžioje

Straipsnyje analizuojama Lietuvos gyventojų skaičiaus kaita seniūnijose (LAU-2 lygmuo) 2001–2018 metais. Ši analizė ne tik atskleidžia vykstančius gyvenviečių sistemos pokyčius, bet ir padeda identifikuoti teritorinius vienetus miesto – priemiesčių – kaimo ašyje, nes demografinės kaitos procesai juose yra skirtingi. Gyventojų skaičiaus kaitą galima iliustruoti keliais skirtingais duomenų šaltiniais. Operatyviausi ir išsamiausi duomenys seniūnijų lygiu pateikiami VĮ Registrų centro duomenų bazėse, todėl čia jais ir bus remiamasi. Šios įmonės duomenys paremti gyventojų gyvenamosios vietos deklaravimo rezultatais, kurie nebūtinai atspindi realią žmonių gyvenamąją vietą. Kita vertus, šiame tyrime svarbiausia nustatyti vyraujančias tendencijas, o ne tikslų gyventojų skaičių, todėl tam tikros paklaidos nėra labai reikšmingos. Be to, su duomenų netikslumo problema būtų susiduriama nepriklausomai nuo to, kokio šaltinio duomenys būtų analizuojami.

Lietuvos VĮ Registrų centro duomenimis, gyventojų registre 2001 m. sausio 1 d. buvo užregistruota 3 071 103 gyventojai, 2018 m. sausio 1 d. – 3 010 564 gyventojai (duomenys pateikiami kartu su registruotais ir savivaldybės teritorijoje, nenurodant tikslios gyvenamosios vietos). Šiame straipsnyje analizuojami tik tie duomenys, kuriuose deklaravusieji nurodyti su konkrečia gyvenamąja vieta, todėl analizei pasirinktas mažesnis gyventojų skaičius:

2001 m. sausio 1 d. – 3 071 089 gyventojai, 2018 m. sausio 1 d. – 3 009 259 gyventojai. Analizuojamu 2001–2018 m. laikotarpiu deklaruosiu gyvenamąją vietą Lietuvoje gyventojų skaičius sumažėjo tik 61 830 gyventojų (apie 2,0 proc.)¹⁰.

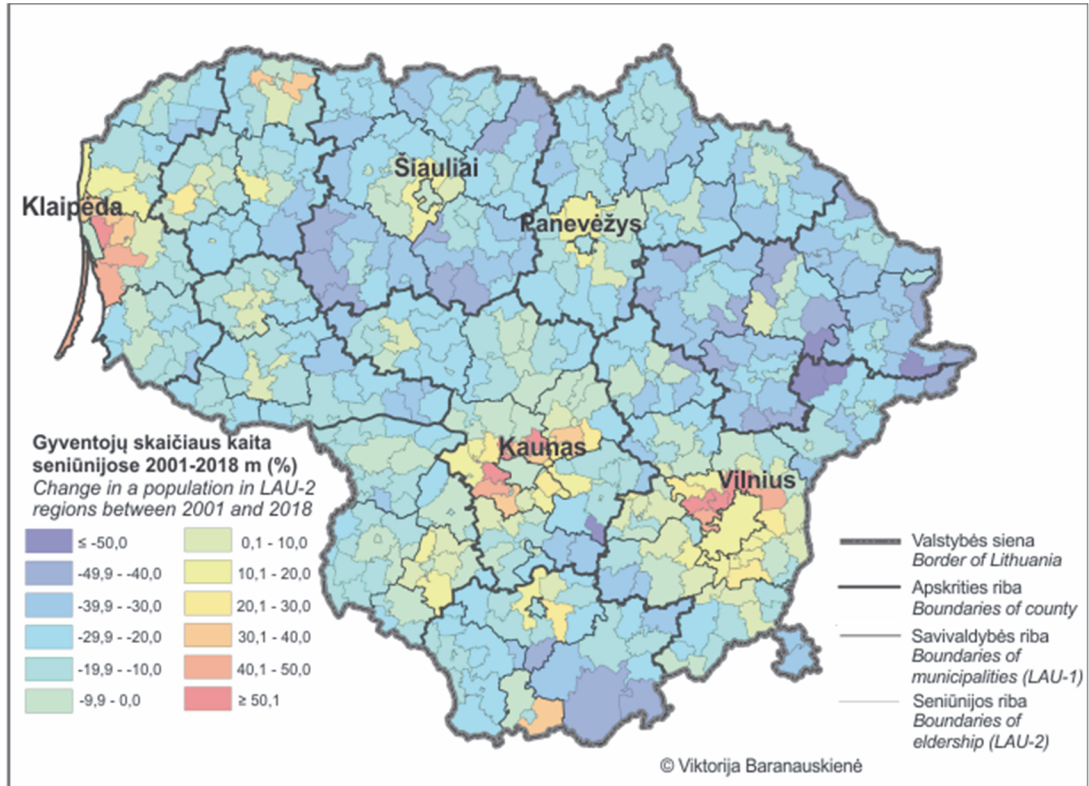
Analizuojant gyventojų skaičiaus kaitą 2001–2018 m. laikotarpiu iš viso buvo nagrinėjamos 524 teritorijos¹¹ (1 pav.). Kartoschemoje galima matyti, kad gyventojų skaičius šalyje kito labai netolygiai: didžiausias teigiamas pokytis siekė net iki 75,8 proc. (Užliedžių sen., Kauno r. sav.), didžiausias neigiamas pokytis -59,8 proc. (Labanoro sen., Švenčionių r. sav.). Didžiausi plotai, kuriuose augo gyventojų skaičius yra aplink tris didžiuosius miestus (Vilnių, Kauną ir Klaipėdą). Aplink didžiausius miestus priemiestinės teritorijos nusidriekia net iki gretimų rajonų savivaldybių, kur miesto ir kaimo riba „išnyksta“. Atlikta analizė parodė, kad gyventojų skaičius augo dviejuose miestuose (Vilniuje, Jonavoje) bei teritorijose aplink kitus, net ir mažesnius miestus, tai rodo, jog suburbanizacijos procesai Lietuvoje yra plačiai paplitę. Pastebimi teritoriniai dėsningumai leidžia daryti prielaidą, kad gyventojų skaičiaus augimu pasižymi teritorijos, esančios šalia didžiųjų miestų, tolstant nuo jų, gyventojų skaičiaus kaita tampa neigiama, aiškiai matoma, kad miestai veikia kaip traukos centrai, kaip „gyventojų koncentracijos židiniai“ (Burneika ir kt., 2017, p. 31). Didžiausiais neigiamais rodikliais pasižymi Šiaurės rytų, Pietų Lietuva ir Kelmės, Radviliškio bei Pakruojo rajonų savivaldybėse esančios teritorijos, kur vyksta sparčiausi depopuliacijos procesai.

Viena iš priežasčių, dėl kurios gyventojų skaičiaus kaitos erdvinė diferenciacija Lietuvoje yra itin ryški, yra sovietmečiu dirbtinai kurta apgyvendinimo sistema. Didžiausius gyventojų nuostolius patyrė mažo ir vidutinio dydžio miestai, kuriems anksčiau buvo skiriamas didžiausias regioninio vystymo dėmesys, skatinant veiklą juose ir jų augimą (Burneika ir kt., 2017). Nežymus gyventojų skaičiaus mažėjimas didžiausiuose Lietuvos miestuose paaiškinamas ir tuo, kad gyventojai pastaruosiu metu linkę įsigyti pigesnius privačius namus priemiesčiuose už miesto ribų.

Apibendrinant gyventojų skaičiaus kaitos 2001–2018 m. laikotarpiu analizę, galima teigti, kad didžiausiems teritoriniams gyventojų pokyčiams padarė įtaką besivystantys ir nuolat

¹⁰ Duomenys nesutampa su pateikiamais Lietuvos statistikos departamento duomenimis. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, 2001 m. sausio 1 d. gyveno 3 486 998 gyventojai, 2018 m. sausio 1 d. – 2 808 901 gyventojai. Analizuojamu 2001–2018 m. laikotarpiu Lietuvoje gyventojų skaičius sumažėjo 678 097 gyventojais (apie 19,4 proc.). Visai kitokie skaičiai pateikiami gyventojų surašymo metu gauti duomenys: 2001 m. – 3 483 972 gyventojai. Registrų centro, Statistikos departamento metiniai ir surašymo duomenys skiriasi dėl taikomos skirtingos skaičiavimo metodikos ir tiriamos konkrečios datos. Kaip pažymi Registrų centro darbuotojai, kad peržiūrint iki konkrečios datos gyventojų skaičius kinta priklausomai nuo peržiūrėjimo datos, dažnai pasitaiko neatitikimų dėl duomenų taisymo atbuline data.

¹¹ Iš viso Lietuvoje yra 555 administraciniai vienetai, atitinkantys seniūnijos lygmenį (LAU-2 lygmuo). Šiame paveiksle naudojamas administracinis teritorinis suskirstymas, kuris yra atnaujintas UAB HNT-Baltic 2018-08-25 pagal VĮ Registrų centro 2015 m. duomenis. Naudojamas sluoksnis pritaikytas pagal gautus VĮ Registrų centro pateiktus gyventojų registro duomenis 2019-02-20. Analizuojant gyventojų skaičiaus pokytį 2001–2018 m., Vilniaus, Kauno, Šiaulių, Marijampolės, Palangos miestų savivaldybių seniūnijos buvo sujungtos į vieną administracinį teritorinį vienetą. Taip pat atskirai nebuvo išskirti Anykščių, Kupiškio bei Širvintų miestai, jie įtraukti į Anykščių, Kupiškio ir Širvintų seniūnijas (pažymėtina, kad atskirai vertinant šiuos miestus ir jų seniūnijas, gyventojų skaičius juose sumažėjo), Vydmantų seniūnija (Kretingos r. sav.), kuri priskiriama Kretingos seniūnijai (pažymėtina, kad vertinant atskirai Vydmantų ir Kretingos sen., abiejose gyventojų skaičius padidėjo). Taip pat atkreiptinas dėmesys, kad šiame sluoksnyje yra išskirti visi likę miestai atskiromis teritorijomis, nepriskiriant juos kuriai nors seniūnijai (pvz., Švenčionys, Švenčionėliai, Pabradė, Kazlų Rūda, Veisiejai), tai suteikia galimybę pamatyti ir atskirų tam tikrų miestų gyventojų skaičiaus kaitą.

1 pav. Gyventojų skaičiaus kaita seniūnijose 2001–2018 m. (Šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

Fig. 1. *Change in a population in LAU-2 regions between 2001 and 2018 (Sources: author's calculations according to 2001 and 2018 data of VĮ Registrų centras)*

augantys trys didieji miestai, kurie traukia gyventojus iš periferinių šalies teritorijų. Tokie natūraliai vykstantys procesai vyrauja ne tik Lietuvoje, bet, nors ir ne taip intensyviai, ir kitose posovietinėse šalyse, kur apgyvendinimo sistemos buvo centralizuotai performuojamos ne taip stipriai. Todėl galima daryti prielaidą, kad natūraliai vykstančios apgyvendinimo transformacijos ir toliau tęsis – trys metropoliniai regionai augs dėl migracijos iš periferinių regionų, taip pat pritraukdami ir gyventojus iš užsienio. Kiek tęsis tokie procesai, prognozuoti sunku, bet mažėjantys gyventojų resursai periferijoje darys įtaką ir miestams, daugelį kurių ateityje gali paveikti ir dezurbanizacijos¹² procesai.

Lietuvos seniūnijų urbanizacijos lygio teritorinė diferenciacija

Vienas iš būdingiausių regionų grupavimo tipų yra W. Christallerio (1933) centrinių vietų modelis, kuriame remiamasi funkcinį regionų (miesto regionų) išskyrimu pagal griežtą hierarchinį modelį. Griežtą hierarchinę sistemą paprastai sudaro urbanizuota ir neurbanizuota teritorija, t. y. funkciniai (miesto) regionai gali būti aiškinami kaip miesto ir kaimo regionai. Centrinių vietų modelį galima priskirti prie vieno iš pagrindinių teritorijų

¹² Dezurbanizacija (angl. *counterurbanization*) – gyventojų dekoncentracijos (kėlimosi) procesas iš didžiųjų miestų į atokesnes teritorijas arba mažesnius miestus (Johnston ir kt., 1994).

urbanizacijos lygio tipologijų. Pasak D. Pumain (1999), norint įgyvendinti regioninę politiką, reikia gerai išmanyti regioninius miesto ir kaimo gyvenviečių tipų skirtumus, o norint, kad ji būtų veiksminga, ji turėtų būti pritaikoma prie konkrečių vietos sąlygų. Todėl šiame straipsnyje seniūnijų (mažiausias šalies administracinis teritorinis lygmuo) urbanizacijos lygiui nustatyti sudaryta metodika atsižvelgus į teritorijos urbanizacijos lygį vartojant sąvokas urbanizuotoms priemiestinėms teritorijoms apibrėžti (Budiyantini, Pratiwi, 2016). Kalbant apie priemiestinių teritorijų tipologiją, yra vartojama periurbanizacijos (angl. *peri-urbanization*) sąvoka, kuri tinka greitai augančiam sostinės regiono teritoriniam reiškiniui apibrėžti (Budiyantini, Pratiwi, 2016), tačiau šie reiškiniai būdingi ne tik sostinės regionams, bet ir kitų didžiųjų miestų regionų augimui. Tokia teritorija yra išskirtinė tuo, kad pasižymi tiek miestui, tiek kaimui būdingomis ypatybėmis. Remiantis D. Websteriu (2002), priemiesčių plėtra apibrėžiama kaip tam tikras procesas, kurio metu kaimo vietovės, esančios nusistovėjusių miestų pakraščiuose, tampa labiau urbanistinio pobūdžio tiek fizine, tiek ekonomine, tiek socialine prasme (Webster, 2002). Todėl norint sudaryti urbanizacijos lygio nustatymo metodiką ir naudoti tam tikrus išskirtų teritorijų apibrėžimus, būtina atsižvelgti į įvairias vartojamas urbanizuotų teritorijų sąvokas, pavyzdžiui, daugiausia miesto, pusiau miesto, potencialaus miesto teritorijas (Budiyantini, Pratiwi, 2015). Tokie autoriai kaip D. L. Jaquinta ir A. W. Drescher (2000) pasiūlė išplėsti priemiestinių (angl. *peri-urban*) teritorijų apibrėžimą naudojant miesto – kaimo regiono (angl. *urban – rural region*) ar kaimo – priemiesčio – miesto sistemos (angl. *rural – peri-urban – urban*) komponentų apibrėžimus. Jie daro prielaidą, kad, ypač kalbant apie migraciją, priemiesčio aplinka vaidina tarpininko vaidmenį tarp kaimo ir miesto ir tokia aplinka yra dinamiškų socialinių pokyčių vieta. Remdamiesi šia perspektyva, autoriai sukūrė koncepcinę priemiesčių tipologiją, susidedančią iš šių formų: kaimiški priemiesčiai (angl. *village peri-urban*), difuziniai priemiesčiai (angl. *diffuse peri-urban*), grandininiai priemiesčiai (angl. *chain peri-urban*), vietiniai (angl. *in-place peri-urban*), įtraukti (sugerti) priemiesčiai (angl. *absorbed periurban*) (Jaquinta ir Drescher, 2000).

Apžvelgusi paminėtas urbanizuotų teritorijų tipologijas bei įvertinusi turimus duomenis, autorė priėmė sprendimą šalies seniūnijas tipologizuoti į du pagrindinius tipus, kurių vienas apima urbanizacijos procesų įvairiu laipsniu paveiktas seniūnijas, o antrasis jungia visas kaimiškas teritorijas (2 pav.):

I. Urbanizuoto tipo teritorija – tokia seniūnijos struktūrinio vieneto lygmens (LAU-2 lygmuo) teritorija, kuri pasižymi bent vienu iš išvardytų kriterijų:

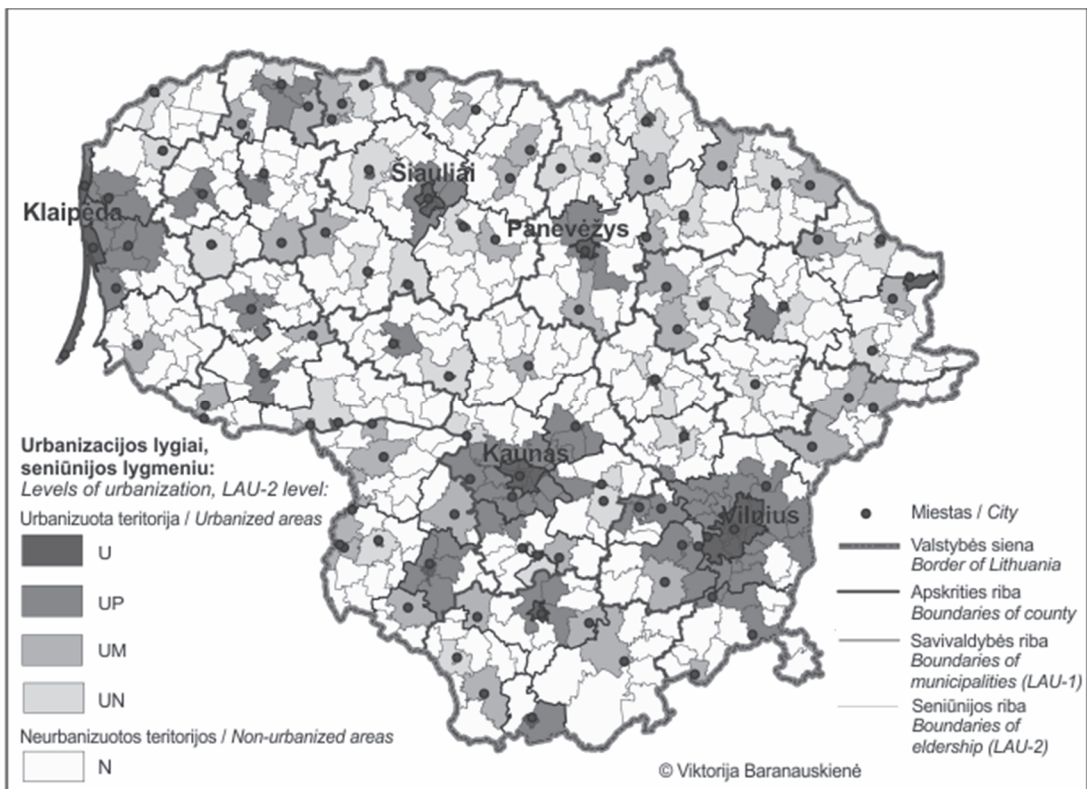
1. teritorijoje (seniūnijoje) yra bent vienas miestas (miesto tipo gyvenvietė);
2. teritorija (seniūnija) pasižymi teigiamu gyventojų skaičiaus pokyčiu (analizuojamas 2001–2018 m. laikotarpis) (teigiamas gyventojų skaičiaus pokytis dažniausiai būdingas priemiestinei teritorijai);
3. teritorijos (seniūnijos) administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra įsikūręs mieste (miesto tipo gyvenvietėje) arba seniūnijos pavadinimas atitinka šalia esančio miesto pavadinimą. Tikėtina, kad realiai dalis mažųjų miestų funkcionuoja kaip kaimiškos gyvenvietės, bet nustatyti tai galima tik atlikus papildomus tyrimus.

II. Neurbanizuoto tipo teritorija – tokia seniūnijos struktūrinio vieneto lygmens (LAU-2 lygmuo) teritorija, kuriai nebūdingi miesto tipo teritorijos bruožai:

1. teritorijoje (seniūnijoje) nėra nė vieno miesto (miesto tipo gyvenvietės);

2. teritorija (seniūnija) pasižymi neigiamu gyventojų skaičiaus pokyčiu (analizuojamas 2001–2018 m. laikotarpis);
3. teritorijos (seniūnijos) administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra išsikūręs kaimo tipo gyvenvietėje.

Ši tipologija neįvertina visų urbanizacijos plėtros aspektų (pvz., gyvenimo būdo kaitos), ji neleidžia nustatyti iš dalies urbanizuotų teritorijų „kaimietiško“ (bent teoriškai tikėtina, kad kai kurie mažiausi miestai realiai funkcionuoja kaip kaimiškos erdvės), bet leidžia išskirti erdves, kurios gali būti apibrėžiamos kaip Lietuvos kaimas su savo specifinėmis demografinėmis tendencijomis, specifine geografine padėtimi (paslaugų pasiekiamumo prasme) ir vystymosi bei žmonių gyvenimo sąlygomis. Tai erdvė, kurią reikėtų analizuoti tolesniuose probleminiuose socialiniuose kaimo tyrimuose. Tokia tipologija labai supaprastina realią situaciją, ji nėra tiksli, tačiau ji leidžia objektyviau įvertinti Lietuvos erdvinę diferenciaciją kaimo – miesto ašyje nei esamas administracinis padalijimas į miestą ir kaimą pagal administracines ribas, dažnai nubrėžtas dar XX amžiaus viduryje.

2 pav. Lietuvos seniūnijų urbanizacijos lygio tipologija: U – vyraujanti urbanizuota teritorija; UP – priemiestinė urbanizuota teritorija; UM – mišri urbanizuota teritorija; UN – mažai urbanizuota teritorija; N – neurbanizuota teritorija (Šaltinis: autorės skaičiavimai pagal 2001 m. ir 2018 m. VĮ Registrų centro duomenis)

Fig. 2. Typology of the level of urbanization in Lithuanian elderships (LAU-2 level) according to the established criteria: U – predominantly urban area; UP – potential urban (suburban) area; UM – semi urban area; UN – less urban area; N – non-urban area (Sources: author's calculations according to 2001 and 2018 data of VĮ Registrų centras)

Detaliau paaiškinami išskyrimo kriterijai (potipiai), pagal kuriuos Lietuvos seniūnijų struktūrinių vienetų teritorijoms priskirti urbanizuotų ir neurbanizuotų tipai (2 pav.):

- *U (vyraujanti urbanizuota teritorija)* – teritorijos, kurios visa savo teritorija apima miesto tipo gyvenvietę (miestą) ir jos pagrindą sudaro miesto gyventojai (išimtis Vilniaus miesto savivaldybė, kuri 2018 m. sausio 1 d. turėjo ne tik miesto, bet ir 154 kaimo gyventojus, ir Visagino miesto savivaldybė – 214 kaimo gyventojų, taip pat šiam potipiui priskiriama Palanga (be Šventosios seniūnijos) ir visa Neringos savivaldybė). Iš viso šiam potipiui priskiriamos 84 seniūnijų teritorijos. Būtina paminėti, kad ne visi Lietuvos miestai turi seniūnijos statusą, 12 Lietuvos miestų neturi seniūnų (Alytus, Anykščiai, Birštonas, Druskininkai, Klaipėda, Kupiškis, Molėtai, Neringa, Palanga, Panevėžys, Širvintos, Visaginas), o juos prižiūri savivaldybės bendrasis ūkio skyrius.
- *UP (priemiestinė urbanizuota teritorija)* – priemiestinė – su miestu arba kita priemiestine seniūnija besiribojanti seniūnija, turėjusi teigiamą gyventojų skaičiaus pokytį 2001–2018 metais. Priemiestinės urbanizuotos teritorijos potipiui galėtų būti priskiriamos ir miesto seniūnijos, kurios jau priklauso išskirtam pradiniam U (vyraujanti urbanizuota teritorija) potipiui, nes dalis priemiestinių teritorijų yra miestų ribose. Jų išskyrimas reikalautų papildomų tyrimų, tokios teritorijos šiuo atveju priskiriamos U potipiui. Iš viso UP potipiui priskiriamos 87 teritorijos.
- *UM (mišri urbanizuota teritorija)* – mišraus potipio teritorijos, kuriose yra miesto ir kaimo tipo gyvenviečių (t. y. teritorijoje formaliai gyvena ir miesto, ir kaimo gyventojai), o seniūnijos administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra mieste. Tokių teritorijų priskaičiuojama 50, tačiau 6 iš jų yra priskirtos prie UP potipio (priemiestinė urbanizuota teritorija, pasižyminti teigiamu gyventojų pokyčiu) (Baltosios Vokės ir Šalčininkų sen. (Šalčininkų r. sav.; Trakų sen. (Trakų r. sav.); Vievio ir Elektrėnų sen. (Elektrėnų sav.); Priekulės sen. (Klaipėdos r. sav.)), tad iš viso šiam potipiui priskiriamos 44 teritorijos.
- *UN (mažai urbanizuota teritorija)* – seniūnijos, kuriose yra tik kaimo tipo gyvenvietės su kaimo gyventojais, tačiau seniūnijos administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra įsikūręs mieste (kaimiška seniūnija administraciškai atskirta nuo jos centro mieste) arba seniūnijos pavadinimas atitinka šalia esančio miesto pavadinimą. Šiam potipiui priklausančios teritorijos priskiriamos miesto tipui, nes kaimiškos seniūnijos gyventojų galimybės naudotis miesto rinka nepriklauso nuo to, kad jis administraciniu požiūriu yra atskira seniūnija. Realiai seniūnijos administracinis centras mieste veikia kaip pagrindinis gyventojų traukos centras. Šiam potipiui priklauso 40 teritorijų, tačiau 11 iš jų yra priskirtos jau anksčiau išskirtam UP potipiui (teritorijos, pasižyminčios teigiamu gyventojų pokyčiu) (Garliavos apylinkių sen. (Kauno r. sav.); Mažeikių apylinkės sen. (Mažeikių r. sav.); Panevėžio sen. (Panevėžio r. sav.); Kretingos sen. (Kretingos r. sav.); Nemenčinės sen. (Vilniaus r. sav.); Tauragės sen. (Tauragės r. sav.); Marijampolės sen. (Marijampolės sav.); Šilalės kaimiškoji ir Trakėdžio sen. (Šilalės r. sav.); Raseinių sen. (Raseinių r. sav.); Dauparų–Kvietinių sen. (Klaipėdos r. sav.)), todėl iš viso šiam potipiui priskirtos 29 seniūnijos.
- *N (neurbanizuota teritorija)* – teritorijos, kuriose yra tik kaimo tipo gyvenvietės su kaimo gyventojais, pasižyminčios neigiamu gyventojų skaičiaus pokyčiu (2001–2018 m.), o šių seniūnijų administracinis centras (seniūnijos įstaiga) yra kaimo tipo gyvenvietėje. Taigi šiam potipiui priskiriamos visos likusios šalies teritorijos, kurios nepriskirtos anksčiau išskirtiems potipiams ir jų yra 312.

Šio tyrimo metu atlikta šalies seniūnijų urbanizuotų ir neurbanizuotų (miesto ir kaimo) teritorijų tipologija (2 pav.) išryškino urbanizacijos procesų regioninius skirtumus. Urbanizacijos (per suburbanizaciją) procesai yra pastebimi visoje šalyje, bet jie ypač ryškūs 3 didžiausių miestų aplinkoje, kurioje kaimiškų erdvių transformacija yra labai ekstensyvi. Beveik visų savivaldybių centrai augdami keičia artimoje aplinkoje esančias kaimiškas teritorijas, bet didžioji šalies teritorijos dalis išlieka kaimiška. Išskirtos kaimo tipo teritorijos šiuo atveju gali būti prilyginamos periferinėms, nes jos yra atokesnės miesto atžvilgiu, jų gyventojai turi blogesnius ryšius su miestais ir jų resursais, taip pat jose vyrauja neigiamas gyventojų skaičiaus pokytis.

Detaliau išanalizavus išskirtus miesto ir kaimo tipus, gauta, kad iš visų šalies 556 seniūnijų daugiau ar mažiau urbanizuotųjų tipui priskiriamos 244 teritorijos (užima apie 36 proc. šalies teritorijos ploto), neurbanizuotųjų – 312 (užima apie 64 proc. šalies teritorijos ploto). Pagal šią urbanizuotų ir neurbanizuotų teritorijų tipologiją, 2018 m. sausio 1 d. Lietuvos teritorijoje gyveno 2 502 333 (apie 83 proc.) miesto ir priemiesčių gyventojų ir 506 926 (apie 17 proc.) kaimo gyventojų. 2001 m. sausio 1 d. šiose teritorijose gyveno 2 462 909 (apie 80 proc.) miesto ir 608 180 kaimo gyventojų (apie 20 proc.). Palyginus analizuojamo 2001–2018 m. laikotarpio gyventojų skaičių seniūnijose, matoma, kad tose urbanizuotam tipui priskiriamose seniūnijose gyventojų padaugėjo 1,6 proc., o neurbanizuotose – sumažėjo 16,6 proc. Ši kaita akivaizdžiai iliustruoja tebevykstančią šalies urbanizaciją, kuri „išnyksta“, naudojant formalią teritorijų klasifikaciją. Pagal gautą gyventojų skaičiaus kaitą galima daryti prielaidą, kad didelė dalis gyventojų iš kaimo vietovių migravo ne į Lietuvos miestus, bet į užsienį. Taip pat didelė dalis spartesnio kaimo gyventojų skaičiaus mažėjimo gali būti siejama su neigiama natūralia kaita, jei kaimiškų teritorijų gyventojų amžiaus struktūra senesnė.

Apibendrinus urbanizacijos lygio nustatymo metodiką, matoma, kad dominuoja trys pagrindiniai išskyrimo kriterijai: pirmas, pagal teritorijoje vyraujančią gyvenvietės tipą (miestas ar kaimas); antras, pagal gyventojų skaičiaus pokytį ir seniūnijos lokalizaciją analizuojamu 2001–2018 m. laikotarpiu, trečias, pagal tai, kur yra įsikūręs teritorijos administracinis centras (miesto ar kaimo tipo gyvenvietėje). Taip pat matomos aiškios tendencijos, kad U (vyraujanti urbanizuota teritorija) potipiui priklauso teritorijos, kurios atlieka urbanizuotų (miesto) teritorijų branduolio vaidmenį, UP (priemiestinė urbanizuota teritorija) potipis atitinka miesto priemiestines teritorijas, kurios pasižymi didėjančiu gyventojų skaičiumi. Tiek U, tiek UP potipius galima priskirti teritorijoms, kuriose urbanizacijos procesai dominuoja (tai arba miestietiška, arba miestėjanti teritorija). Kiti du potipiai apibūdina mišrias teritorijas, jose yra ir urbanizuotų erdvių, kurios su miestais yra susijusios glaudžiais kasdieniais ryšiais ir nefunkcionuoja kaip savarankiškos kaimiškos teritorinės sistemos, atskirtos nuo miesto darbo ir paslaugų rinkos (UM ir UN potipiai). Tuo tarpu neurbanizuotoms teritorijoms priskiriamos seniūnijos, kurios erdviškai atskirtos nuo miestų, pasižymi neigiamomis demografinėmis tendencijomis ir bent iš dalies gali būti laikomos „uždaromis teritorinėmis kaimo sistemomis“. Jose kasdienės veiklos (praktikos) gali būti vykdomos tik kaimiškoje aplinkoje. Nors šiandieninėje mobilioje visuomenėje jos funkciškai nebegali būti visiškai atskiriamos net ir nuo labiau nutolusių miestų, bet bent jau daliai šių teritorijų gyventojų miesto teikiamos galimybės ir paslaugos yra pasiekiamos sunkiai (laiko ir pinigų prasme), todėl socioteritorinės atskirties problemos turėtų būti aktualiausias būtent tokioms vietoms.

Taip pat apibendrinus sudarytą Lietuvos seniūnijų urbanizacijos lygio tipologiją, galima teigti, kad ir toliau didės gyventojų skaičius urbanizuotose teritorijose, ypač didžiuosiuose miestuose ir jų aplinkoje, dėl kaimiškų (periferinių) teritorijų ir mažesnių miestų gyventojų migracijos. Taip pat reikia nepamiršti, kad šiuolaikinės kaimo tipo teritorijos jau nebėra tapatinamos išskirtinai su žemės ūkio veikla, o tai yra „sritis, pasižyminti ūkinės veiklos įvairove, įskaitant šiuolaikinę pramonę ir paslaugų sistemą“ (Jasaitis, 2012, p. 78). Čia iš esmės nagrinėta tik ekstensyvioji teritorinė urbanizacijos raiška, bet kinta ir pačios kaimiškos teritorijos, miestietiškam gyvenimo būdui skverbiantis į kaimiškas erdves. Šiuo metu gyvenimo būdas (pvz., masinio vartojimo įpročiai) jau glaudžiai nepriklauso nuo vietovės geografinės padėties (Ulled ir kt., 2010).

Išvados ir apibendrinimas

Atgavusi nepriklausomybę, Lietuva patyrė didžiules apgyvendinimo struktūros transformacijas, kurios buvo neišvengiamos kintant ūkio ir visuomenės struktūrai. Šios transformacijos labai nevienodai palietė įvairias Lietuvos teritorijas ir jose gyvenančius žmones. Du trečdaliai šalies teritorijų dėl vykstančių procesų sparčiai netenka gyventojų, tuo pačiu ir komercinių bei viešųjų paslaugų, kurioms reikalinga tam tikra minimali rinka (vartotojų skaičius). Tokių teritorijų gyventojai potencialiai susiduria su išskirtinėmis problemomis, tokiomis kaip emigracija, gyventojų senėjimas, mažas gimstamumas, reprodukcijai nepalanki demografinė sudėtis, socioteritorinė atskirtis, investuotojams nepatrauklios teritorijos ir kt., todėl joms reikalingas išskirtinis dėmesys ir vystymo priemonės. Lietuvoje turi būti vykdoma sėkminga ir racionaliai apgalvota regioninė politika, kuri turi būti nevienoda skirtingo urbanizacijos lygio teritorijose. Sukurta urbanizacijos lygio nustatymo metodika leidžia nesudėtingai ir operatyviai klasifikuoti ir identifikuoti tas erdves, kuriose socioteritorinės atskirties ir apskritai periferizacijos reiškiniai keliamos problemos yra itin aktualios.

Suskirsčius šalies teritoriją į urbanizuotas ir neurbanizuotas teritorijas, išryškėjo didžiuliai regioniniai skirtumai, aiškiai matoma susidariusi „centro–periferijos“ modelio išraiška. Akivaizdžiai išryškėjo trys centrai – Vilniaus, Kauno ir Klaipėdos, kiti didžiųjų miestų centrai ir mažesnių miestų centrai, kurie veikia kaip gyventojų traukos centrai. Tyrimo metu nustatyta, kad šiuo metu urbanizuotoms teritorijoms priskirtos 244 seniūnijos, užimančios apie 36 proc. šalies teritorijos ploto (kuriose telkiasi apie 83 proc. šalies miesto gyventojų), o neurbanizuotoms – 312 seniūnijų, užimančių apie 64 proc. šalies teritorijos ploto (kuriose telkiasi apie 17 proc. šalies kaimo gyventojų), kurios priskiriamos periferinėms teritorijoms. Taigi šalyje didžiausia dalis gyventojų koncentruojasi urbanizuotose (miesto) tipo teritorijose, o mažiau nei penktadalis – neurbanizuotose (kaimo) tipo teritorijose. Dar svarbiau, nustatyta, jog urbanizacijos procesai Lietuvoje aktyviai vyksta toliau. Analizuojamu 2001–2018 m. laikotarpiu didžiausią gyventojų nuostolį patyrė neurbanizuotos (kaimo tipo) seniūnijos, kurios prarado apie 16 proc. kaimo gyventojų (dėl migracijos į miestus, užsienį, senstančių gyventojų didesnio mirtingumo), o bent iš dalies urbanizuotose teritorijose gyventojų skaičius augo. Kitaip sakant, Lietuvos diferenciacija miesto – kaimo ašyje tęsiasi, ir šalies gyvenviečių sistema tampa panašesnė į tas, kurios susiformavo Vakarų Europos šalyse, neturinčiose komandinės ekonomikos patirties.

Galima teigti, kad sudaryta teritorijų urbanizacijos lygio tipologija griežtai neatskiria miesto ir kaimo erdvių, nes tai būtų neįmanoma net ir turint daugiau informacijos apie

seniūnijos lygiu vykstančius procesus. Sudarytoje išskyrimo metodikoje aiškiai matomi tiek miesto branduolio, priemiestinės (augančios urbanizuotos teritorijos), mišraus ir kaimo tipo teritoriniai vienetai. Todėl naudojant urbanizuotų teritorijų lygio nustatymo išskyrimo metodiką, ateityje bus galima analizuoti ir miesto, priemiesčių bei kaimo teritorijų vystymosi tarpusavio priklausomybę įtraukiant tokius papildomus aspektus kaip natūrali gyventojų kaita, gyventojų tankumo, amžiaus struktūros pokyčiai, migracija, žemės naudmenų kaita ir kt. Ši tipologija gali būti naudojama ir taikoma tolesniems moksliniams tyrimams, kuriuose bus analizuojamos specifinės vieno ar kito urbanizacijos tipo erdvei būdingos problemos. Čia išskirtos kaimiškos teritorijos bus ir tolesnių šio straipsnio autorės tyrimų, nagrinėjančių retai apgyventų teritorijų socioteritorinės atskirties problemas, geografinis pagrindas.

Literatūra

- Baranauskienė V., Daugirdas V. 2017. Lietuvos probleminių regionų bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaita 2001-2016 m. – didėjančios teritorinės atskirties atspindys, *Geografijos metraštis*, 50, p. 57-74.
- Baranauskienė V., Daugirdas V. 2018. Depopuliacijos įtaka bendrojo ugdymo mokyklų tinklo kaitai Lietuvos probleminiuose regionuose 2001-2016 m. *Geografija ir edukacija: mokslo almanachas*, 6, p. 7-17. <http://dx.doi.org/10.15823/ge.2018.1>.
- Berzins A., Zvidrins P. 2001. Depopulation in the Baltic States. *Lithuanian Journal of Statistics*, 50 (1), p. 39-48. ISSN 2029-7262 online.
- Biržietis D. 2019. Įtampa nuo šiol oficiali: Kauno rajonas vienbalsiai nepritarė jungimui prie miesto, *Kas vyksta Kaune*, Kaunas. Prieiga internete: <https://kaunas.kasvyksta.lt/2019/10/10/rajonas/itampa-nuo-siol-oficiali-kauno-rajonas-vienbalsiai-nepritare-jungimui-prie-miesto-foto/> [žiūrėta 2019 m. spalio 10 d.].
- Biržietis D. 2019. Nuspręsta: Kauno miestas inicijuoja veiksmus dėl Kauno rajono prijungimo, *Kas vyksta Kaune*, Kaunas. Prieiga internete: <https://kaunas.kasvyksta.lt/2019/09/10/miestas/nuspresta-kauno-miestas-inicijuoja-veiksmus-del-kauno-rajono-prijungimo/> [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 10 d.].
- Budiyantini Y., Pratiwi V. 2016. Peri-urban typology of Bandung Metropolitan Area, *Procedia - Social and Behavioral Sciences. CITIES 2015: Intelligent Planning Towards Smart Cities*, 227, p. 833-837.
- Burneika D., Daugirdas V., Kriauciūnas E., Ribokas G., Ubarevičienė R. (2013). Socio-economic aspects of depopulation in Eastern EU border region – case of Eastern Lithuania. *Regional and Regionalism*, 11, p. 195-2015.
- Burneika, D., Ubarevičienė R., Valatka, V., Baranauskaitė A., Pociūtė-Sereikienė G., Daugirdas V., Krupickaitė D. 2017. *Lietuvos metropoliniai regionai. Gyventojų erdvinė diferenciacija XXI a. pradžioje*. Kolektyvinė monografija. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Christaller W. 1933. *Central Places in Southern Germany*. Translated from Germany by C. W. Baskin, 1966. Engelwoods Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Clayton E., Richardson T. 1989. Soviet control of city soze, *Economic Development and Cultural Change*, 38, p. 155-165.
- Cloke P. 2006. Conceptualizing Rurality, *Handbook of Rural Studies*, London: SAGE, p.18-28.
- Corijn E. 2009. Urbanity as a Political Project: Towards Post-national European Cities [In: *Creative Economies, Creative Cities. Asian-Europe Perspectives*, eds. L. Kong, J. O'Connor], The GeoJournal Library, 98, p. 197-206. Dordrecht: Springer.
- Čaplikas J., Michailovaitė N. 2003. Miesto ir kaimo ekonominė bei socialinė sąveika Lietuvos regione, *Mokslo darbai*, 61 (14), p. 38-43.
- Daugirdas V. 2002. Demografinės tendencijos retai gyvenamose Lietuvos teritorijose. *Geografijos metraštis*, 35 (1-2), p. 184-192.
- Daugirdas V., Baubinas R. 2007. Retai apgyventos teritorijos Lietuvoje. 1. Teritorinės sklaidos aspektai. *Annales Geographicae*, 40 (2), p. 28-37.

- Daugirdas V., Burneika D., Kriaučiūnas E., Ribokas G., Stanaitis S., Ubarevičienė R. 2013. *Lietuvos retai apgyventos teritorijos*, Monografija. Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras.
- Gentile M., Tammaru T., van Kempen R. 2012. Heteropolitanization: Social and spatial change in Central and East European Cities, *Cities*, 29 (5), p. 291-350.
- Halfacree K. 1993. Locality and Social Representation: Space, Discourse and Alternative Definitions of the Rural, *Journal of Rural Studies*, 9, p. 23-37.
- Jačasuskas I. 2019. Kaunas nori prisijungti 13 rajono seniūnijų, miesto plotas išaugtų tris kartus, *15 min.*, Prieiga internete: <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/kaunas-nori-prisijungti-13-rajo-no-seniuniju-miesto-plotas-isaugtu-tris-kartus-56-1199776> [žiūrėta 2019 m. rugsėjo 9 d.].
- Jasaitis J. 2014. *Kaimiškų vietovių strateginis valdymas. Metodinis leidinys savivaldybių darbuotojams*. Šiaulių universitetas.
- Jasaitis J. 2012. Recenzija apie studiją „Lietuvos regionų tipologijos kaimiškumo aspektus“, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1 (25), p. 77-80.
- Jaquinta, D. L., Drescher, A. W. 2000. Defining periurban: understanding rural – urban linkages and their connection to institutional contexts. *Paper presented at the Tenth World Congress, IRSA, Rio de Janeiro*.
- Johnston R. J., Derek Gregory, David Smith M. 1994. Counterurbanization In R. J. Johnston et al., eds. *The Dictionary of Human Geography*: 3rd ed. United Kingdom: Blackwell Publisher Ltd.
- Kriaučiūnas E. 2013. Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo kaitos ypatumai 1989-2011 metais. *Kaimo raidos kryptys žinių visuomenėje*, 1 (5), p. 53-60. Šiauliai-Vilnius, ISSN 2029-8846.
- Kriaučiūnas E., Daugirdas V. 2013. Rečiausiai gyvenamų Lietuvos teritorijų gyvenviečių tinklo ypatumai, *Geografijos metraštis*, 46, p. 32-45.
- Kriaučiūnas E., Pociūtė-Sereikienė G., Ribokas G. 2016. Gyventojų aptarnavimo įstaigų tinklo kaitos tendencijos Lietuvos kaimo gyvenvietėse, *Lietuvos socialinė raida: teritorinis aspektas*, 5, p. 80-94. LSTC.
- Kriaučiūnas E., Ubarevičienė R., Pociūtė-Sereikienė G. 2014. Lietuvos kaimo apgyvenimo kaitos regioninės ypatybės 2001-2001 metais. *Lietuvos socialinė raida. Lietuvos gyventojai XXI a. pradžioje: sociodemografiniai aspektai*, 3, 78-91. LSTC.
- Kriaučiūnas E. 2018. Lietuvos kaimiškų teritorijų apgyvenimas: erdvinės transformacijos ir gyventojų gerovė. *Geografijos metraštis*, 51, p. 3-24.
- Krupickaitė D. 1999. *Lietuvos urbanizacijos geografinės problemos*. Vilnius: Geografijos institutas. /Daktaro disertacija/.
- Lietuvos kaimo plėtros 2014-2020 metų programa*. Patvirtinta Europos Komisijos 2015 m. vasario 13 d. sprendimu Nr. C(2015)842. Prieiga internete: <https://zum.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/kaimo-pletra/lietuvas-kaimo-pletros-2014-2020-m-programa/programa-2> [žiūrėta 2019 rugpjūčio 20 d.].
- Lietuvos Respublikos teritorijos administracinių vienetų ir jų ribų įstatymas. 1994. *Valstybės žinios*, 1994-08-05, Nr. 60-1183. Vilnius.
- Lietuvos Respublikos valstybinių institucijų kontaktų ir naudingos informacijos portalas* 2019. Prieiga internete: <https://www.lrvalstybe.lt/kontaktai/cirklickio-seniunija> [žiūrėta 2019 rugsėjo 5 d.].
- Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija (2015). 2016 m. *Seimo rinkimų vienmandačių rinkimų apygardų ribos*. Prieiga internete: <https://www.vrk.lt/apygardu-ribos> [žiūrėta 2019 spalio 12 d.].
- Lietuvos Respublikos vyriausioji rinkimų komisija 2019. 2020 m. *Seimo rinkimų vienmandačių rinkimų apygardų ribų pakeitimo projektas*. Prieiga internete: <https://www.vrk.lt/apygardu-ribu-pakeitimo-projektas-2020> [žiūrėta 2019 spalio 12 d.].
- Maldžiūnas V. 1970. *Teritorinių mikrorajonų centrų tinklas Lietuvos TSR*. Kaunas: Kauno politechnikos institutas. /Mokslo kandidato laipsnio disertacija/.
- Maldžiūnas V., Šešelgis K. 1970. Perspektyvinio kaimo gyventojų skaičiaus teritoriniuose mikrorajonuose nustatymas. *Statyba ir architektūra*, 5.
- Marcinkėnaitė A. 2001. *Gyventojų skaičiaus ir gyvenviečių sistemų kaita retai apgyvendintose Lietuvos teritorijose 1979-2000 m*. Vilnius: VU GMF Bendrosios geografijos katedra. /Bakaluro darbas/.
- Marcinkėnaitė A. 2003. *Kai kurie sociogeografiniai retai apgyvendintų Lietuvos teritorijų būklės ypatumai*. Vilnius: VU, GMF, Bendrosios geografijos katedra. /Magistro darbas/.

- Melnikienė R., Vidickienė D., Gedminaitė-Raudonė Ž., Ribašauskienė E. 2011. Lietuvos regionų tipologijų pagal kaimiškumą tinkamumas regioninei politikai, *Management theory studies for rural business and infrastructure development*. Reserch papers. 5 (29), p. 126-134. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Žemės ūkio akademija.
- Novotny L., Hruška V., Egedy T., Mazur M. 2015a. Defining rural areas of Visegrad countries, *Studia Obszarow Wiejskich*, 39, p. 21-34.
- Novotny L., Mazur M., Egedy T. 2015b. Definition and delimitation of peripheries of Visegrad countries, *Studia Obszarow Wiejskich*, 39, p. 35-48.
- Nutarimas dėl Rusnės ir Žemaičių Naumiesčio statuso pakeitimo 1997. *Valstybės žinios*, 1997-02-05, Nr. 11-214. Vilnius.
- OECD 2018. *Rural 3.0 A framework for rural development. Policy note*.
- Pociūtė G. 2014. *Periferiškumo teritorinė raiška Lietuvoje*. Vilnius: Vilniaus universitetas. /Daktaro disertacija/.
- Pumain, D. 1999. Summary report on 2.2. Typology of cities and urban – rural relationships. *Study Programme in European Spatial Planning*. Paris.
- Rekvizitai 2019. Prieiga internete <https://rekvizitai.vz.lt/> [žiūrėta 2019 rugsėjo 5 d.].
- Shor M., Burneika D. 2017. Metropolinių Lietuvos miestų migraciniai regionai XXI amžiaus pradžioje, *Geografijos metraštis*, 50, p. 41-56.
- Sýkora L. 1998. Commercial Property Development in Budapest, Prague and Warsaw, in Enyedi G., ed., *Social Change and Urban Restructuring in Central Europe*, Budapest: Akadémiai Kiadó, p. 109–136.
- Sykora L. 2007. Office development and post-communist city formation: The case of Prague, [in: *The Post-Socialist City. Urban Form and Space Transformations in Central and Eastern Europe after Socialism*, editor K. Stanilov], *The GeoJournal Library*, 92, p. 117-145. Dordrecht: Springer.
- Stanaitis S. 1993. *Lietuvos kaimo gyvenviečių tinklo centrų formavimas (geografinė studija)*. Daktaro disertacija. Vilnius.
- Stanaitis S. 1994. Lietuvos kaimo gyvenviečių tinkle centrų formavimasis. *Geografijos metraštis*, 28, p. 356-372.
- Stanilov K. 2007a. Housing trends in Central and Eastern European cities during and after the period of transition, *The Post-Socialist City*, p. 173-190. Springer.
- Stanilov K. 2007b. Political reform, economic development and regional growth in post-socialist Europe, *The Post-Socialist City*, p. 21-34. Springer.
- Stanilov K. 2007c. Urban development policies in Central and Eastern Europe during the transition period and their impact on urban form, *The Post-Socialist City*, p. 347-359. Springer.
- Šešelgis K. 1975. *Rajoninio planavimo ir urbanistikos planai*. Vilnius: Mintis.
- Šešelgis K. 1996. Teritorijų planavimo raida Lietuvoje. *Urbanistika ir architektūra*, 1, p. 4-18.
- Vanagas J., Krisjane Z., Noorkoiv R., Staniunas E. 2002. Planning urban systems in Soviet times and in the era of transition: the case of Estonia, Latvia and Lithuania, *Geographia Polonica*, 75 (2), 75-100.
- Ubarevičienė R. 2014. Lietuvos teritorijos apgyvendinimo kaita XXI a.: miestų-regionų formavimasis. *Lietuvos socialinė raida. Lietuvos gyventojai XXI a. pradžioje: sociodemografiniai aspektai*, 3, 92-112. LSTC.
- Ubarevičienė R. 2016. Lietuvos gyventojų vidaus migracijos teritoriniai ypatumai. *Lietuvos socialinė raida. Teritorinis aspektas*, 5, p. 9-24.
- Ubarevičienė R. 2018. *Baltijos šalių gyvenviečių sistemų teritorinės organizacijos kaitos sociodemografinė analizė*. Daktaro disertacija. Vilnius.
- Ulled A., Biosca O., Rodrigo R. 2010. Urban-rural narratives and spatial trends in Europe; the State of the Quaestion, Barcelona: Mcrit SL.
- Vaitekūnas S. 1989. *Gyvenviečių geografija*. Vilnius.
- Vidickienė D., Gedminaitė-Raudonė Ž. 2011. Lietuvos regionų klasifikavimas pagal kaimiškumą remiantis atokumo kriterijumi, *Ekonomika ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 3 (23), p. 51–59.
- Vidickienė D., Melnikienė R., Gedminaitė-Raudonė Ž., Ribašauskienė E. 2012. *Lietuvos regionų tipologijos kaimiškumo aspektu*. Lietuvos agrarinės ekonomikos institutas.
- Webster D. 2002. *On the Edge: Shaping the Future of Peri-urban East Asia*. World Bank.
- Woods M. 2005. *Rural geography: Processes, Responses and Experiences in Rural Restructuring*, SAGE, London.
- Woods M. 2011. *Rural*, London: Routledge.
- 118.lt. 2019. Prieiga internete <https://www.118.lt/> [žiūrėta 2019 rugsėjo 5 d.].

THE PROBLEM OF IDENTIFICATION OF RURAL AREAS: THE CASE OF LITHUANIAN ELDERSHIPS

Viktorija Baranauskienė

LSRC Institute of Human Geography and Demography, A. Goštauto str. 9, LT-01108 Vilnius

E-mail: baranauskiene.viktorija@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.5200/GM.2019.4>

Summary

After regaining its independence, Lithuania underwent major transformations in the structure of its settlement system, which was inevitable due to the changing structure of the economy and society. The transformations had very polarised consequences as more than two-thirds of the country's territory is rapidly losing its population as well as commercial and public services. It is especially evident in peripheral rural areas. The inhabitants of such areas potentially face exceptional problems and therefore require special attention and development measures. Lithuania must have regional policy, which must be different in areas with different levels of urbanization. The methodology used in this paper helps to simplify the determination of rural peripheral areas spatially excluded from the service networks of urban centres. It helps to define areas where problems of socio-territorial exclusion should be particularly relevant.

The division of the country into urbanized and non-urbanized has been implemented using empirical analysis of data on population change in elderships in 2001 – 2018. The typology of LAU 2 regions was based on 3 main criteria: formal status of the area (urban vs rural), the location of the area in relation to urban centre and trends of change of the number of population in formally non-urban areas in 2001-2018. We found, that territorial differentiation into urbanized and non-urbanized areas perfectly reflects "centre-periphery" model, though Lithuania withhold polycentric character of development. Three central urban regions - Vilnius, Kaunas, and Klaipėda act as major growth poles, while remaining country is shrinking fast. On the other hand, even smaller and decreasing urban centres are spatially expanding and changing rural areas around them. As a consequence number of population is growing in suburban regions. According to the research, 244 elderships that occupy about 36% of the total area of the country, are classified as urbanized areas (it inhabits 83% of the population); the rest 312 of the elderships are classified as rural peripheral areas. This periphery covers some 64% of the country's territory and inhabits around 17% of its population. Thus, the majority of the population is concentrated in urbanized (urban) areas, while less than one fifth live in shrinking non-urbanized (rural) areas. More importantly, urbanization processes in Lithuania is going on. Non-urbanized (rural) elderships has lost the highest proportion of their population (some 16%) in 2001-2018, while number of population in urbanized areas was growing. In other words, the differentiation of Lithuania on the urban-rural axis continues and the country settlement system becomes more similar to that of Western European countries, which have not experienced command economy and sewer top-down transformations of urban networks.

It can be argued that the established typology of the level of urbanization of territories does not strictly distinguish urban and rural areas, as this would not be possible even with more reliable data, which is not available at the eldership level. However the methodology clearly indicates major trends and major areas of change. Though the proposed methodology does not help to identify the exact processes of rural – urban transformations, but it helps to identify areas, which are left behind and are facing the most serious problems related to population shrinkage. Socio-territorial exclusion should be major threat namely for residents of those areas as population shrinkage is inevitable followed by the shrinking service networks, what damages life quality in those areas. The identified rural areas will also serve as the geographical basis for further research by the author of this article, addressing the problems of sparsely populated areas.